

Kapitalrenten.

Konkurrence-Forelæsning den 19. Januar 1904.

Af

Dr. polit. Frantz Pio.

Til at illustrere Kapitalens Rolle i Produktionen vil jeg bruge et gammelt Eksempel.

Naar hos et primitivt Folk Fiskeri drives saaledes, at Fiskene fanges med Hænderne eller med de simpleste Naturredskaber, vil en Mand kunne fange f. Eks. 3 Fisk om Dagen. Forfærdiger han imidlertid Baad og Net, vil han med disse Redskaber daglig kunne fange f. Eks. 30 Fisk. Dette er kapitalistisk Produktion. Sætte vi, at Forfærdigelsen af Baad og Net tager 50 Dage, og at disse Redskaber er opslidte efter 100 Dages Forløb, vil Fiskeren altsaa, naar han i disse 100 Dage daglig fanger 30 Fisk, ialt indvinde 3000 Fisk i den samlede Arbejdsperiode af 150 Dage, altsaa 20 Fisk om Dagen, medens han i den kapitalløse Produktion kun indvandt 3 Fisk.

Den kapitalistiske Produktion er altsaa en Produktion ad Omveje; den enkelte Arbejdsdag kommer herved til at afkaste en større Produktmasse, end hvis Omvejen ikke var benyttet (20 Fisk mod 3), men

paa den anden Side tager Benyttelsen af denne Omvej Tid, saaledes at der kommer til at ligge en Tidsafstand mellem Arbejde og Udbytte.

I det kapitalløse Fiskeri indvindes Arbejdsdagens Udbytte samme Dag, som Arbejdet er anvendt; i det kapitalistiske Fiskeri begynder Udbyttet først at indgaa efter 50 Arbejdsdages Forløb.

Kapitalen selv er først og fremmest selve de materielle Genstande, hvori denne Omvej manifesterer sig, altsaa i vort Tilfælde Baad og Net. Forudsætningen for, at disse Genstande kan forfærdiges, er imidlertid, at Producenten har Midler til at eksistere af i Ventetiden, og der hersker derfor en Strid om, hvorvidt man skal benytte Kapitalbenævnelsen allerede om disse Eksistensmidler.

Hvad der end maatte være det hensigtsmæssigste ved andre Undersøgelser, navnlig vedrørende Produktionen, er det dog givet, at man i en Undersøgelse af Kapitalrenten maa medtage disse Subsistensmidler under Kapitalen, da Rentefænomenet ogsaa knytter sig til dem, hvilket navnlig fremgaar klart, naar disse Subsistensmidler udbetales som Arbejds løn.

Vi gaa nu over til at paavise Rentefænomenet under hine primitive Produktionsforhold.

For at holde ethvert Monopolelement ude, som intet har med den egentlige Kapitalrente at gøre, forudsætte vi, at Anvendelsen af Baad og Net er blevet almindelig, og at det paagældende Samfunds Forsyning med Fisk nu kun sker ad denne Vej. Da 20 Fisk er Udbyttet af en Dags Arbejde efter den nye Arbejds metode, ligesom 3 Fisk var Udbyttet af en Dags Arbejde efter den gamle Metode, skulde man vente, at de 20 Fisk

nu ombyttedes med Samfundets øvrige Produkter nøjagtig i samme Forhold som tidligere de 3 Fisk. Virkeligheden viser imidlertid, at dette ikke er Tilfældet. Sættes Værdien af en Arbejdsdags umiddelbare Produkt til 10 a, med hvilke altsaa de 3 Fisk tidligere ombyttedes, ombyttes de 10 Fisk nu med f. Eks. 12 a. Denne Overskuds-Værdi af det Produkt, der med Anvendelse af samme Arbejdsmasse er blevet produceret i den kapitalistiske Produktion — altsaa 2 a —, er Kapitalrenten.

Spørgsmaalet er nu: hvorledes opstaar denne Overskudsværdi? Hvorfor udjævnes den ikke derved, at Producenterne alle strømme til denne Produktionsgren, hvor Arbejdsdagens Produkt har større Værdi end ellers?

Der er en Forklaring paa dette Fænomen, som ligger lige for Haanden. Det Produkt, som Arbejdsdagen giver i den kapitalløse Produktion, giver den straks, men det Produkt, som Arbejdsdagen giver i den kapitalistiske Produktion, giver den først efter en Tids Forløb. I den kapitalistiske Produktion maa Producenten derfor først anvende sin Arbejdsdag og derefter vente en vis Tid, inden han faar sit Produkt. Denne Venten føles som et Offer ligesom Arbejdsanstrengelsen. Den, der baade skal arbejde og vente for at realisere sit Produkt, underkaster sig et større Offer end den, der kun skal arbejde, og for at han skal bevæges til at paatage sig dette større Offer, maa derfor ogsaa hans Produkt have en større Værdi end det umiddelbare Arbejdsprodukt.

Fiskeren, der faar 12 a for sin Vente-Arbejdsdags Produkt, indkasserer de 10 a for sin blotte Arbejdsdag,

ligesom den kapitalløse Arbejder, og de 2 a for sin Venten, som han ligesom de andre Samfundsmedlemmer kun vil paatage sig mod dette Vederlag. Dette vil altsaa sige, at af de 20 Fisk, som hans Vente-Arbejdsdag udbringer, er de $\frac{5}{6}$, altsaa omtrent 17, hans Arbejdsvederlag, de 3 hans Ventevederlag.

Det her fremhævede rentedannende Element, Venteelementet, har været kendt fra den økonomiske Videnskabs Begyndelse. Det er det, der ligger gemt i Adam Smith's og Ricardo's lejlighedsvis henkastede Bemærkninger om, at Kapitalisten maa have en Rente, fordi han ellers intet Motiv vilde have til Dannelsen af sin Kapital. Det er samme Ide, der er den rigtige Kærne i Malthus' saa omstridte Paastand om, at Renten er en Del af Produktionsomkostningerne. Vi genfinde endvidere Venteelementet som Bestanddel i de saakaldte Brugsteorier, for saa vidt det fremhæves, at Kapitalisten maa renoncere paa selv at nyde Brugen af sin Kapital, saalænge den er bundet i Produktionen. Klarest og skarpest udformet er det heromhandlede Element i Senior's Abstinenteori, som ophøjer det til den eneste rentedannende Faktor. Rent og klart negeret er dette Element kun af den socialistiske Udbytteteori, der navnlig rettede en bidende Haan mod Seniors uheldige Formulering af hint Element som Afholdenhed, hvorved Tanken lededes hen paa en etisk fortjenstfuld Askese. Nyere engelske Forfattere har derfor afløst hint Udtryk med det nevtrale Venten.

Den i Nutiden fremherskende Renteteori, den Bøhm-Bawerk'ske, optager paa rette Maade Venteelementet som en blot Bestanddel af Teorien. Renten forklares her ud fra Værdiforskellen mellem nutidige og

fremtidige Goder, hvilken Værdiforskel dels sættes i Forbindelse med Kapitalens Produktivitet, dels ogsaa skyldes Individernes umiddelbare psykologiske Vurdering, som foretages ud fra deres systematiske Undervurdering af fremtidige Nydelser og ud fra de faktiske Forsyningsforhold.

Denne sidste Del af Bøhm-Bawerk's Teori er, skønt han ikke selv erkender det, i Virkeligheden kun en ny Formulering af det gamle Abstinens- eller Vente-Element.

Hvad først angaar den systematiske Undervurdering af fremtidige Nydelser, vil det ses, at det, at jeg vurderer en nutidig Nydelse højere end en iøvrigt lige saa stor fremtidig Nydelse, netop vil sige det samme, som at jeg opfatter en Venten paa Nydelsen som et Offer, som jeg maa have særlig Godtgørelse for at paatage mig. Sæt at et aktuelt Gode skaffer mig en Nydelse af 10, medens jeg vurderer samme Nydelse, som et eventuelt Gode vil forskaffe mig om et Aar, til 9. For det aktuelle Gode vil jeg bringe et Arbejdsoffer af indtil 10, for det eventuelle Gode kun et Arbejdsoffer af indtil 9. Naar Aaret er gaaet, realiserer jeg en Nydelse af 10, men denne Ekstragevinst af 1 er Vederlaget for det yderligere Offer, jeg har bragt ved at vente et Aar paa mit Arbejdes Udbytte.

Bøhm-Bawerk bestrider, at Sagen kan udtrykkes paa den sidst nævnte Maade; Arbejdsofferet 9 er det hele Offer, der er bragt; den stedfundne Venten kan ikke ses under Synspunktet af et Offer. Hans Hovedargument er følgende: Sæt at Talen er om et Frugttræ, hvis Plantning koster mig Arbejdsofferet 9, og som efter et Aars Forløb vil bringe mig en Nydelse af 10.

Naar nu et Uvejr Dagen efter Plantningen ødelægger Spiren, bliver den Tid, hvori jeg skal vente paa Udbyttet af mit Arbejde, uendelig lang, og opfatter man denne Venten som et Offer, bliver Offeret altsaa her uendelig stort, skønt det faktisk dog kun er den spildte Arbejdsdag (9).*)

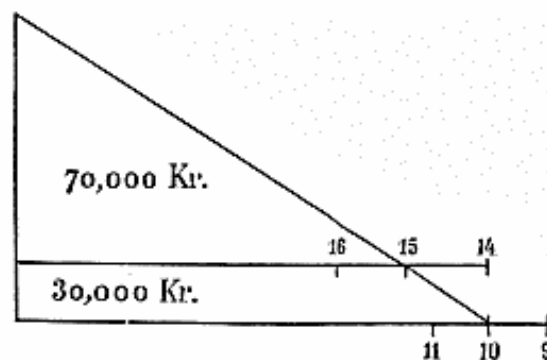
Sagen er imidlertid følgende. Naar jeg har plantet Frugttræet, har jeg endnu kun bragt et Offer af 9 (Arbejdsofferet); det øvrige Offer (Venteofferet) bringes først og kan først bringes i Fremtiden, efterhaanden som denne Venten effektueres. Dette bliver navnlig klart, naar man tænker sig, at det i hvert Øjeblik af Ventetiden staar mig frit for at gøre Nydelsen aktuel (f. Eks. ved Salg). Det er netop dette Frivillighedsmoment, der gør en Venten til et Offer. Det ses nu tydeligt, at der umulig kan løbe noget yderligere Venteoffer paa, efter at Nydeisen er bleven umuliggjort ved en ydre Katastrofe. Vil man endelig kalde den Tid, der herefter forløber, for en Ventetid, mangler denne Venten i hvert Fald ganske det Frivillighedsmoment, der gør den til et Offer, saaledes at den kan kræve Honorering.

Bag denne tilsyneladende rent formelle Strid om, hvorvidt det er Venteofferet eller den forskellige Vurdering af Nutid og Fremtid, der skal tildeles Rollen som rentedannende Element, ligger en reel Divergens i Synspunktet for dette Renteelement. Venteofferet lader os se det under Synspunktet af en Omkostning, Forskelsvurderingen lader os — som Bøhm-Bawerk gentagende fremhæver det — se det under Synspunkt af en Gevinst.

*) Capital- und Capitalzins. 2. Aufl. I. pag. 339—40.

At Venteofferet, Omkostningssynspunktet, er det rette Synspunkt, vil ses, naar vi nu drager Hensynet til Forsyningen ind i Sagen.

I det moderne Samfund, hvor Formuen er saa ulige fordelt, vil Hovedmassen af Kapitalopsparingerne foretages af de Rige. Vi tager en Mand med en Formue af 100,000 Kr. Selv om der ingen Rente eksisterer, vil denne Mand selvfølgelig ikke forbruge hele sin Formue i et enkelt Aar. Efter hvilke Hensyn han vil fordele sin Formue mellem Nutid og Fremtid, er let at se. Den Række af Behov, som hvert Aar møder med, er af stadig aftagende Intensitet, og paa Grund af vor systematiske Undervurdering af Fremtiden vil Tilfredsstillelsen af disse Behov synes os mindre og mindre vigtige, jo fjærnere i Fremtiden de ligge. Vor Kapitalist vil derfor for hvert af de kommende Aar henlægge en stadig aftagende Sum. Vurderer han en næste Aars Nydelse af 15 lige med samme Nutidsnydelse af 10, bliver hans Fordeling f. Eks. følgende:

Naar vor Kapitalist saaledes i det nuværende Aar bruger 30,000 Kr. og sparer de 70,000, skaffer den sidste sparede Krone ham en Fremtidsnytte (Grænsenytt) af 15, som netop er lige med den Nutidsnytte af 10, som den sidste udgivne Krone skaffer

ham. Denne Sparen, denne Venten er ikke noget Offer for ham. Hvis han nemlig sparer mindre og udgiver mere, vil der kun dækkes Nutidsbehov af Vigtighed 10—9, medens næste Aars Behov af Vigtighed 15—16 bliver udækkede, hvilke Behov efter hans Nutidsvurdering har en Vigtighed af 10—11. Skønt det altsaa stadig er vor Kapitalist et Offer at vente paa Nydelsen, er det ham indenfor de beskrevne Grænser ikke noget Offer at vente paa Godet, da Godet netop i Fremtiden skaffer ham en større Nydelse end i Nutiden, og en netop saa meget større Nydelse, at Tidsfjernheden neutraliseres.

En Sparen i det Omfang, der intet Venteoffer efterlader, kræver intet Vederlag, den præsterede Venten er i dette Omfang omkostningsfri, er gratis. Hvis Samfundsproduktionen ikke lægger Beslag paa mere Kapital, end der saaledes dannes omkostningsfrit og offerløst, vil der ikke ud fra det her behandlede psykologiske Element, Venteelementet, kunne udledes nogen Kapitalrente. Først naar Samfundsproduktionen kræver en større Kapitalmasse, og Opsparingen, for at fyldestgøre dette Krav, maa drives ud over hint offerløse Punkt, fremkommer Venteofferet. Hvis vor Kapitalist skal udstrække sin Sparen fra 70,000 til 80,000 Kr., vil f. Eks. Nutidsbehov af Vigtighed 10—11 blive unddraget Fyldestgørelse, medens Fremtidsbehov af Vigtighed 14—15 vil blive dækkede; men en Fremtidsnytte af 14 er efter Forudsætningen kun lig med en Nutidsnytte af omtrent 9. Nu skaffer den sidste udgivne Krone ham en Nytte af 11, den sidste sparede Krone en Nutidsnytte af kun 9, og han maa derfor, for at strække sin Sparen saa vidt, have et saadant

Vederlag, at den nutidige Nytte af den sidste sparede Krone stiger fra 9 til 11.

Dette Vederlag, f. Eks. 3 pCt., vil han nu ikke blot faa for den sidste sparede Krone eller blot for de 10,000 ekstra sparede Kroner, men for hele det sparede Beløb af 80,000 Kr. Det er den møjsommeligt sparede Krone, det sidste og største Offer, Grænseofferet, der er bestemmende for Vederlaget for den samlede Sparen. I dette Tilfælde faar Kapitalisten altsaa ogsaa et Vederlag for den Sparen, som han var parat til at foretage gratis eller for et ringere Vederlag; dette Fænomen er ganske tilsvarende til det, at en velsitueret Lærer, der af Interesse for sin Gærning hellere vilde undervise gratis end opgive sin Virksomhed, dog faar almindelig Lærertiløn. Sagen er den: der er nogle faa, der i værste Fald vilde undervise gratis, men der er ikke nok af disse til at dække Behovet; derfor maa Lærergærningen lønnes, og Lønnen bliver da lige for dem alle. Paa samme Maade er der mange — oven i Købet overordentlig mange —, der vilde spare gratis, men hvis der ikke er nok til at fyldestgøre Produktionens Krav, saa maa Sparen vederlægges, og Vederlaget bliver da det samme for alle Sparere og alle Sparepenge.

Jeg vender nu tilbage til den ovenfor omtalte Strid om den rette Bestemmelse af det her betragtede Rentelement. Naar vor Kapitalist skal spare mere end 70,000 Kr., f. Eks. 80,000 Kr., bringer han et Offer, og dette Offer (Grænseofferet) maales ved Difference mellem 11 og 9; det er denne Difference, der er det rentedannende Element, og dette Element er et rent og skært Omkostningselement. Bøhm-Bawerk, fra

hvem det benyttede Eksempel netop er hentet*), hævder dermed udtrykkelig, at det rentedannende Element er den Difference mellem 10 og 15, som betegner Kapitalisternes Undervurdering af fremtidige Nydelser. Paa Grund af denne Undervurdering vil han for en fremtidig Nydelse eller Værdi af 15 kun paatage sig et Offer eller en Omkostning af 10, og vil altsaa, naar Fremtiden er blevet til Nutid, have indtjent Difference 5. Det rentedannende Element bliver herefter et rent Gevinstelement.

Herved overses imidlertid ganske de forudsatte faktiske Forsyningsforhold. Talen er jo netop om en Mand, der har Midler til at dække sine Nutidsbehov til Overflødighed. Netop paa Grund af sin Rigdom vil Manden, skønt han stadig vurderer en Fremtidsnydelse mindre end en Nutidsnydelse, dog — indenfor en vis Grænse (indtil en Opsparen af 70,000 Kr.) — vurdere fremtidige Goder lige med nutidige Goder, og vil altsaa indenfor disse Grænser afholde en Omkostning af en nutidig Krone for at vinde en fremtidig Krone, idet det Minus af Nydelse, som den fremtidige Krone repræsenterer for ham, fordi den er fremtidig, opvejes af det Plus af Nydelse, der fremkommer ved, at den dækker et mere intensivt Behov. Den Gevinst, han i dette Tilfælde tjener ved, at Fremtiden bliver til Nutid, er en ren subjektiv Gevinst, som ikke er objektiviseret nogen Steder, og som ikke kan blive objektiviseret, med mindre de faktiske Forsyningsforhold lader ham føle Godets Opsættelse til fremtidig Nyden som et Offer.

*) Capital und Capitalzins. 2 Aufl. I. pag. 638 flg.

Forholdet mellem de to Differencer er følgende: Differencen 11—9 er et Fællesudtryk for Undervurderingen af fremtidige Nydelser og den forhaandenværende Forsyning; Differencen 10—15 udtrykker kun Undervurderingen af fremtidige Nydelser; det ses ogsaa let, at denne Difference vedbliver at være den samme, hvad enten vor Kapitalist ejer 100,000 eller kun 1,000 Kr., medens Differencen 11—9 vokser ganske overordentlig med dette Fald i Forsyningen; det er jo et langt større Offer at spare for en fattig Mand end for en rig Mand, selv om deres Undervurdering af fremtidige Nydelser er ganske den samme.

Altsaa — man kan i og for sig med samme formelle Ret formulere det heromhandlede psykologiske Renteelement som Venteoffer eller som Fremtidsgevinst, saa længe man abstraherer fra eller neutraliserer de paagældende Individens faktiske Forsyning. Drages dette Hensyn med ind i Sagen, kan hint Renteelement kun udtrykkes som Venteoffer.

I den positive Fremstilling af sin egen Teori fremdrager Bøhm-Bawerk — som ovenfor berørt — med megen Vægt den store Rolle, som Forsyningen spiller for det psykologiske Renteelement; men hvorfor saa abstrahere fra dette vigtige Forhold ved Kritiken af Abstinens- eller Venteteorien. Inddrages imidlertid dette Hensyn til Forsyningen, bliver Rollen som rentedannende Element i det ovennævnte Eksempel forflyttet fra Differencen 10—15 til Differencen 11—9, som er Venteofret, et rent og skært Omkostningselement.

Resultatet af denne Undersøgelse bliver altsaa, at den Afdeling af den Bøhm-Bawerk'ske Teori, der er bygget op paa det psykologiske Element (eller rettere

paa andet end produktionstekniske Hensyn), kun er en ny Formulering af det gamle Abstinens- eller Ventelement, saaledes som dette udformes af nyere engelske og amerikanske Forfattere, og at denne nye Formulering for saa vidt er uheldig, som den fører til at opfatte hint psykologiske Rentelement under Synspunktet af en Gevinst i Stedet for under Synspunktet af en Omkostning.

Næsten alle økonomiske Forfattere lige fra den klassiske Økonomis Tid har været enige om, at der — foruden Ventelementet — er et andet rentedannende Element, og at dette paa en eller anden Maade staar i Forbindelse med Kapitalens Produktivitet. Med dette Udtryk sigter man da til det Fænomen, at Kapitalen sætter Arbejdet i Stand til at frembringe en større Produktmasse, end det uden Kapitalen vilde kunne frembringe. Da Arbejden med Kapital jo kun er Arbejden ad en tidsrøvende, men frugtbringende Omvej, er Udtrykket Kapitalens Produktivitet teknisk set ukorrekt, og det maa for en naturlig Betragtning synes, at hele den forøgede Produktivitet — naar der abstraheres fra Venteofferet — maa komme Arbejdet til Gode, saaledes at den kapitalistiske Arbejdsdags Produkt — stadig bortset fra Ventevederlaget — ombyttes lige med den umiddelbare Arbejdsdags Produkt. Først naar man — uafhængig af det psykologiske Venteoffer — søger en Bestemmelse af Arbejdets værdimæssige Andel af den forøgede Produktmasse, bliver Produktivitets-tanken frugtbringende for Renten. Den rentedannende Produktivitet foreligger da, naar Kapitalen sætter Arbejdet i Stand til at frembringe en større Produktmasse,

end Arbejdet kan købes for. Om end hele Produktiviteten stadig teknisk set maa henføres til Arbejdet, bliver dog hin Difference økonomisk set fuldtud korrekt at henføre til Kapitalen, er Udtryk for Kapitalens økonomiske Produktivitet.

Idet jeg nu vender tilbage til det tidligere benyttede Eksempel fra Fiskeriet, indsætter jeg den Hypotese, at der er Arbejdere, der indvilliger i at arbejde for vor Fisker-Kapitalist for en Løn af 5 Fisk om Dagen.

Vor Kapitalist udgiver i de 150 Dage, Produktionsprocessen varer, i Arbejdsløn 5 Fisk om Dagen, ialt 750 Fisk; hans Udbytte var 3000 Fisk. Hvorledes end Fiskenes Værdi nu maatte stille sig i Forhold til andre Produkter, er det i hvert Fald givet, at de indvundne 3000 Fisk i det lange Løb nødvendigvis maa have en forholdsmaæssig større Værdi end de 750 udgivne Fisk; — thi tænker man sig denne Produktionsproces stadig gentaget, vil Produktionsforholdene jo baade teknisk og økonomisk være ganske de samme for de udgivne som for de indvundne Fisk. Hvis vi for Nemheds Skyld tænker os hele Udlæget gjort straks ved Produktionsperiodens Begyndelse og hele Udbyttet vundet ved dens Slutning, bliver Kapitalens Produktivitet 2250 af 750, altsaa 300 pCt. i 150 Dage.

Konkurrencen fra de andre Kapitalister vil aldrig kunne trykke dette Værdioverskud, saalænge Arbejdslønnen ikke rokkes. Disse Kapitalister vil da, ved at anvende deres Kapital i andre Produktioner, kunne faa ganske samme Udbytte. Sæt at i en anden Produktion f. Eks. af Smykker, 150 Arbejdsdage, anvendt kapitalistisk ganske paa samme Maade som i Fiskeriet, giver en Produktmasse af 300 Smykker, vil 1 Smykke om-

byttes med 10 Fisk. Kapitalisten vil her kunne engagere en Arbejder for $\frac{1}{2}$ Smykke = 5 Fisk (denne Vare er her kun taget som Udtryk for Arbejderens Underholdsmidler) og vil da nøjagtig realisere 300 % ligesom vor Kapitalist.

Vi maa her gøre Rede for den Komplikation, at den samlede Produktionsperiode af 150 Dage deles mellem to Kapitalister, af hvilke den ene lader Baad og Net forfærdige, medens den anden køber disse Redskaber og besørger Fiskeriet. For Nemheds Skyld forudsætter jeg atter, at hver af dem udbetaler den hele Arbejds løn ved den paagældende Produktionsperiodes Begyndelse, og at Udbyttet af Fiskeriet først falder ved hele Periodens Afslutning. Til hvilken Pris vil nu Baaden blive købt, d. v. s. hvorledes skal Overskuddet af den samlede Produktionsproces, 2250 Fisk, fordeles mellem de to Kapitalister?

At denne Fordeling maa foregaa ikke blot efter de anvendte Kapitalers Størrelse, men ogsaa efter den Tid, de har været bundne, er klart, da Kapitalens Produktivitet jo kun realiseres gennem Tiden. Det vil dog let ses, at Tidselementet spiller en ganske forskellig Rolle ved Produktivitsrenten og ved Venterenten. Ved denne var Tidselementet en Omkostning, der krævede Honorering; det var selve den renteskabende Faktor. Ved Produktivitsrenten, der maa ses under Synspunktet af en Gevinst, ikke en Omkostning, spiller Tidselementet kun en distributiv Rolle som Fordelingshensyn ved den realiserede Gevinst.

Det vil let ses, at Baaden vil sælges for omtrent 500 Fisk. Baadebyggeren har da udlagt $5 \times 50 = 250$ Fisk og efter 50 Dages Forløb faaet 500, altsaa 100 %.

Fiskeren har udlagt 500 til Baaden plus $5 \times 100 = 500$ i Arbejds løn, ialt 1000, og efter 100 Dages Forløb faaet 3000 igen, en Rente af 200 % i 100 Dage, hvilket — bortset fra Rentes Rente — netop bliver 100 % i 50 Dage.

Det vil ses, at en Produktivitsrente i og for sig opstaar, naar blot Arbejds lønnen er mindre end 20 Fisk, d: den kapitalistiske Arbejdsdags fulde Udbytte; naar vi imidlertid i Overensstemmelse med det foregaaende forudsætter, at det nødvendige Vederlag for Venteofferet er 3 Fisk*), vilde en Arbejds løn mellem 17 og 20 Fisk afkaste en Produktivitsrente, der var lavere end Venterenten, altsaa lavere end det af psykologiske Grunde nødvendige Minimum. Produktivitselementet kommer derfor først i praktisk Funktion, naar det afkaster en Rente, der er større end Venterenten, altsaa naar Arbejds lønnen er mindre end 17 Fisk.

Det praktiske Spørgsmaal er derfor, hvorledes det overhovedet kan tænkes, at Arbejderen vil være villig til at arbejde for en mindre Løn end 17. Vi har tidligere forudsat, at hans kapitalløst anvendte Arbejdsdags Produkt havde en Værdi af 10 a, hvorfor han kunde købe 17 Fisk; han maa blot anvende sin Arbejdsdag i en anden Produktion end det nu kapitalistisk drevne Fiskeri, thi anvender han den her, udbringer hans kapitalløse Arbejdsdag ham jo efter vor tidligere Forudsætning kun 3 Fisk eller 1,8 a. Saalænge Fiskeriet er den eneste kapitalistisk drevne Produktionsgren, kan Fiskeren derfor ikke købe nogen Arbejder for mindre

*) Jfr. ovf. pag. 262.

end 17 Fisk, og der kan ingen Rente opstaa udover den psykologisk nødvendige Venterente.

Vi forfølge nu Udviklingen, efterhaanden som den kapitalistiske Produktionsmaade griber flere og flere Produktionsgrene. I første Instans har vor kapitalløst arbejdende Producent kun Fordel af den kapitalistiske, mere frugtbringende Produktionsmaades Fremtrængen. Ligesom dens Gennembrud i Fiskeriet bevirkede, at han for sit umiddelbare Arbejdsprodukt kunde købe 17 Fisk i Stedet for som tidligere 3, saaledes bevirker dens Fremtrængen paa andre Felter, at han for sit umiddelbare Arbejdsprodukt kan tilbytte sig en stadig større Masse af andre Produkter. Den kapitalistisk arbejdende Producent faar vel en noget større Masse af alle Produkter, men dette Plus (Renten) er kun det nødvendige Vederlag for hans Venten, og hvis vor umiddelbare Arbejder ikke anser dette Vederlag for stort nok i Forhold til Venteofferet, vil han ikke have nogen Anledning til at spare og indlade sig paa kapitalistisk Produktion.

Forudsætningen for, at den kapitalløst arbejdende kan hævde denne gunstige Stilling, er imidlertid, at han stadig retirerer over i de Produktionsgrene, der endnu ikke ere grebne af den kapitalistiske Produktionsmaade. Men naar nu denne har bredt sig til alle Produktionens Felter, saa maa han enten anvende sin Arbejdskraft ukapitalistisk i en af de kapitalistisk drevne Produktionsgrene (f. Eks. Fiskeriet) og vil da indvinde 3 Fisk, som kun har en Værdi af 1,8 a, eller ogsaa maa han slaa over i kapitalistisk Produktion. Dette sidste kan han imidlertid nu ikke mere. Den Udvikling, vi har fulgt, har taget Hundreder af Aar. Samtidig

med at den kapitalistiske Produktionsmaade har bredt sig over flere Felter, har den ogsaa tiltaget i Intensitet. Omvejen er blevet længere, Redskaberne er blevne større og kostbarere. Vor kapitalløse Arbejder kan ikke overkomme denne Ventetid, han kan ikke købe disse kostbare Redskaber. Naturligvis indtræder denne Vending i den kapitalløse Arbejders Stilling ikke som en pludselig Katastrofe. Længe forinden den kapitalistiske Produktionsmaade har bredt sig til alle Felter, har de kapitalløst producerende hobet sig sammen i de stadig færre frie Felter, og Værdien af deres Produkter er af den Grund blevet trykket; de har her faaet en Advarsel om at slaa over i kapitalistisk Produktion, medens det endnu er Tid, men denne Maning om at spare kommer først samtidig med, at Indtægterne falde, og den mister derfor sin Kraft. Kun de forsynligste og dygtigste har gjort den vanskelige Overgang, men det store Gros bliver tilbage. For dem afskæres efterhaanden ganske det Alternativ at slaa over i almindelig kapitalistisk Produktion; det staar dem kun aabent at anvende deres Arbejdsdag umiddelbart (3 Fisk) eller med den ringe Venten (Kapital), de kan overkomme, hvorved der kan indvindes f. Eks. 5 Fisk, og Værdien af dette Produkt bliver kun henholdsvis 1,8 a eller 2 a.

For den Værdi, som Arbejderen kan opnaa for sit i Egenproduktion fremstillede Produkt, vil han ogsaa være villig til at stille sin Arbejdsdag til en andens Disposition. Denne Værdi er netop 2 a eller 5 Fisk, og vor Hypotese om en Arbejds løn af 5 Fisk er saaledes for saa vidt bleven stadfæstet, som Arbejderen i hvert Fald vil være villig til at indgaa paa denne Løn. Hermed er dog kun et Minimum for Arbejds lønnen

givet. Det Spørgsmaal kan endnu rejses, om ikke Kapitalisternes Konkurrence om denne billige Arbejds-kraft vil hæve Lønnen op over dette Minimum, eventuelt saa højt, at hele den effektive Produktivitsrente gaar tabt, altsaa op igen til 17 Fisk.

Før jeg gaar over til at besvare dette Spørgsmaal og dermed slutte Bevisførelsen, skal jeg gøre et Par Bemærkninger om den omhandlede Minimalarbejds-løn. Den var jo sat efter Værdien af det Produkt, som Arbejderen kunde producere i Egenproduktion uden eller med en ganske ringe Kapital. I det moderne Samfund, hvor Storbedrift og Arbejdsdeling hersker, og hvor al Jorden er bleven approprieret, vil en isoleret Arbejder imidlertid slet intet Produkt kunne fremstille eller dog kun Produkter af ganske forsvindende Værdi. En arbejdsløs Snedker paa en 5te Sal i Korsgade vil paa egen Haand højst kunne producere nogle Snurre-piberier, som han som halvvejs Tigger kan sælge ved Dørene. Værdien af det egne Arbejdsprodukt falder med andre Ord under det sociale Eksistensminimum, og det bliver da denne for øvrigt højst elastiske Størrelse, der afløser Arbejdsproduktet som Minimums-grænse for Arbejdslønnen.

For ikke at forrykke vort Eksempel mere end nødvendigt, sætter jeg dette sociale Eksistensminimum til 5 Fisk, hvilket Beløb altsaa fastholdes som Minimum for Arbejdslønnen, selv om Værdien af det egne Arbejds-produkt skulde gaa ned herunder.

Kapitalisternes Konkurrence vil nu næppe have nogen synderlig Evne til i det lange Løb at hæve Arbejdslønnen over hint Minimum og i hvert Fald ikke saa højt op, at den effektive Produktivitsrente

opsluges. En given Kapitalmasse kan under den i Øjeblikket nogenlunde givne Produktionsteknik kun beskæftige et nogenlunde bestemt begrænset Antal Arbejdere, og Forøgelsen af Kapitalopsparingen foregaar, selv om Renten er høj, altid med en vis Træghed. Enhver ny Krone, jeg sparer af min Indtægt, bliver vanskeligere og vanskeligere at undvære, idet et stadig mere intensivt Nutidsbehov bliver ufyldestgjort. Ved Forhøjelsen af Arbejderantallet, som er enstydig med selve Befolkningsformerelsen, ligger de psykologiske Momenter stik omvendt. Befolkningsformerelsen udspringer af en naturlig Lystfølelse, medens Kapitalopsparingen maa kæmpe sig frem mod en naturlig Ulystfølelse. Arbejderne vil have en naturlig Tendens til at afpasse deres Formerelse efter deres Levefod, og Kapitalisternes Konkurrence vil ikke ved egen Kraft kunne bryde denne Tendens. De engelske Arbejders Historie i første Halvdel af forrige Aarhundrede turde tjene som Bevis herpaa. Trods rigelig Kapitalgevinst og stærk Kapitalopsparing holdt Befolkningsformerelsen Arbejdslønnen nede paa et Eksistensminimum, der endda blev trykket lavere og lavere ned. Da endelig Arbejdslønnen begyndte at hæve sig fra Aarhundredets Midte, skyldtes det ikke Kapitalisternes Konkurrence, som ikke var større nu end før, men ganske andre Faktorer, Arbejderlovgivning, Fagforeningsorganisationer og Nødvendigheden af en højere Levefod for at kunne fyldestgøre den stigende Tekniks Krav.

Disse forskellige Faktorer, hvor Magt og Monopolelementer kæde sig ind i hinanden, kan altsaa hæve Arbejdslønnen betydelig over det saa elastiske Maal, det sociale Eksistensminimum, eller rettere afløse dette

med en vis social Levefod som Norm for Arbejds-lønnen. Men der ligger ikke i de fremhævede Momenter nogen indre Nødvendighed for, at Arbejds-lønnen skulde hæves saa højt op, at Produktivitsrenten sluges. Hin sociale Levefod udtrykker vi i vort Eksempel ved 10 Fisk.

Det vil ses, at Produktivitsrenten sættes og maales i de Produktionsgrene, der producerer de Genstande, hvoraf Arbejds-lønnen bestaar, altsaa overvejende Underholdningsmidler; kun i disse Produktionsgrene er Udlæg og Udbytte teknisk kommensurable, kun her fremkommer et teknisk Produktionsoverskud, der samtidig er et Værdioverskud. Kapitalrenten i de andre Produktionsgrene kommer først i Stand herigennem.

Jeg tager et tidligere benyttet Eksempel. Sæt at Produktionen af 300 Smykker (der tages som Paradigma paa Genstande, der falde udenfor Arbejdernes Konsumtion) kræver Anvendelsen af samme Arbejde og Kapital som de 3000 Fisk (der tages som Paradigma paa Arbejdernes Underholdningsmidler). Et Smykke vil altsaa ombyttes med 10 Fisk, og Smykkeproducenten vil i Kraft af dette Ombytningsforhold, hvis Arbejds-lønnen er 10 Fisk, kunne lønne sine Arbejdere med 1 Smykke = 10 Fisk. Arbejds-løn og Kapitalrente er da ganske den samme i de to Produktgrene.

Forøges nu Produktiviteten i Smykkeproduktionen — f. Eks. ved en Opfindelse — saaledes, at samme Udlæg giver 600 i Stedet for 300 Smykker, vil først 2 Smykker nu kunne ombyttes med 10 Fisk, og Smykkeproducenten maa nu lønne sine Arbejdere med 2 Smykker. Baade reel Arbejds-løn og Kapitalrente er

uforandrede; men den forøgede Produktivitet kommer Kapitalisterne til Gode i den Form, at de for deres Kapitalrente saa vel som for selve deres Kapital kan skaffe sig flere Smykker end før.

Stiger derimod Produktiviteten i Fiskeproduktionen til det dobbelte, vil Kapitalrenten stige i samme Forhold, hvis den reelle Arbejds løn ikke ændres, og i ganske tilsvarende Grad vil da Kapitalrenten stige i Smykkeproduktionen, idet den reelle Arbejds løn her nu udtrykkes i $\frac{1}{2}$ Smykke = 10 Fisk. Hvis den reelle Arbejds løn samtidig stiger, vil Kapitalrenten selvfølgelig stige saa meget mindre. Beherskes Arbejds lønnen af det sociale Eksistensminimum — altsaa navnlig under Forudsætning af fuldstændig fri Konkurrence mellem Kapital og Arbejde —, vil Arbejds lønnen næppe stige i Anledning af Produktivitetens Stigning; har derimod de ovennævnte Magt- og Monopolfaktorer begyndt at gøre sig gældende, vil Arbejderne sikkert tilegne sig en Del af den stigende Produktivitet.

Falder omvendt Produktiviteten i Underholdsmiddel-Produktionen, vil Kapitalrenten — baade i denne og andre Produktioner — falde i tilsvarende Grad, hvis den reelle Arbejds løn ikke samtidig falder, hvad den ifølge dens bestemmende Momenter vanskelig vil. Nu er Forholdet netop det, at Produktionen af Fødemidler er underkastet Loven om det aftagende Udbytte, hvilken Lov udtrykker den Tendens, at enhver ny Dosis af Kapital og Arbejde, der anvendes paa Jorden, fra et vist Mætningspunkt af giver et mindre Produkt-Udbytte end den foregaaende Dosis, — en Tendens, der selvfølgelig kan krydses af andre Faktorer (Opfindelser). Forskellen mellem den sidste og alle de andre Kapital-

og Arbejds-Dosers Produktivitet udskilles som Jordrente, og kun den sidste Doses Produktivitet — om man vil Grænseproduktiviteten — er bestemmende for Kapitalrenten. Den umaadelig høje Produktivitsrente, som vort Eksempel fra Fiskeriet viste, har derfor aldrig eksisteret i Virkeligheden. Paa et Tidspunkt, der er saa fremskredent, at Arbejdslønnen er ophørt at bestemmes af det umiddelbare Arbejdsprodukts Værdi, vil samtidig Loven om det aftagende Udbytte alt længe have virket og forlængst have skabt en Jordrente, der — i Fødemiddel-Produktionen og derigennem ogsaa i de andre Produktionsgrene — opsluger de første Kapitalanvendelsers enorme Produktivitet.

Naar Arbejdslønnen er lav og derfor næsten udelukkende bestaar af Fødemidler, der er underkastet Loven om det aftagende Udbytte, vil, saa vidt denne Lov kommer til praktisk Gyldighed, Kapitalrenten under uforandret reel Arbejds løn have Tendens til at falde.

Naar Arbejdslønnen er saa høj, at den f. Eks. bestaar i lige Maal af Fødemidler, der er underkastet Loven om det aftagende Udbytte, og Industriprodukter, der er underkastet Loven om det tiltagende Udbytte, saaledes at disse Bevægelser holde hinanden i Skak, vil Kapitalrenten, selv om Loven om det aftagende Udbytte kommer til praktisk Gyldighed, holde sig konstant under uforandret reel Arbejds løn.

En Forhøjelse af den reelle Arbejds løn skulde normalt medføre en tilsvarende Nedgang af Produktivitsrenten; selve den højere Arbejds løn kan imidlertid i Kraft af den deraf stigende Arbejds præstation selv afføde en højere Produktivitet, og i det Omfang, hvori denne stigende Produktivitet kommer de Produktioner

til Gode, som fremstille de Genstande, hvori den reelle Arbejdsløn til enhver Tid bestaar, vil den stigende Arbejdsløn kompensere sig selv og altsaa ikke trykke Kapitalrenten.

Det her fremhævede Renteelement, at Kapitalen sætter Arbejdet i Stand til at frembringe en større Produktmasse end den, Arbejdet kan købes for, er ogsaa den faktiske Kærne i den Afdeling af den Bøhm-Bawerk'ske Renteteori, der sættes i Forbindelse med Kapitalens Produktivitet.

Der siges: Nærværende Goder har højere Værdi end fremtidige Goder — ikke alene af psykologiske Grunde — men ogsaa fordi de af produktionstekniske Grunde i højere Grad er egnede til at fyldestgøre vore Fornødenheder.

Dette illustreres paa følgende Maade.*)

En Arbejdsdag i 1902 giver, anvendt i umiddelbar Produktion, en Produktmasse af 1, i en etaarig kapitalistisk Produktion, altsaa for Aaret 1903, en Produktmasse af 10, medens en Arbejdsdag i 1903 for selve dette Aar, i hvilken den kun kan anvendes i umiddelbar Produktion, giver Produktmassen 1. Altsaa slutes der, er den nærværende Arbejdsdag den fremtidige Arbejdsdag teknisk overlegen og har derfor en større Værdi; og Sagen vendes da ogsaa om, idet der siges, at den nærværende Arbejdsdag (1903) har mindre Værdi end den fortidige Arbejdsdag (1902), som jo for 1903 giver Produktmassen 10.

Alt dette vil imidlertid kun sige, at den umiddelbart

*) Capital und Capitalzins. 1. Aufl. II. pag. 274 flg.

anvendte Arbejdsdag afkaster et mindre Produkt og derfor har mindre Værdi end den kapitalistisk anvendte Arbejdsdag, og at Arbejdsdagen derfor kan købes mod en umiddelbar Aflønning af en Del af den Produktmasse, som den udbringer ved kapitalistisk Anvendelse. Og Bøhm-Bawerk fremhæver selv udtrykkelig, at dette »billige« Indkøb af Arbejdskraft er Kilden til den heromhandlede Kapitalgevinst, blot at det meget rigtig fremhæves, at Ordet billig for saa vidt er ukorrekt, som Arbejdsdagen jo er indkøbt til sin Værdi.

Det er let set, at der endnu er en Svaghed i den opstillede Slutningsrække. Sammenstillingen af den umiddelbare og den kapitalistiske Arbejdsdag er for saa vidt skæv, som det jo ogsaa maa staa Indehaveren af Arbejdsdagen fra 1903 frit for at anvende denne i etaarig kapitalistisk Produktion, saaledes at den i 1904 udbringer Produktmassen 10. Saa længe denne Mulighed staar ham aaben, vil han, selv om han sælger sin Arbejdsdag mod umiddelbar Aflønning, ikke nøjes med et mindre Vederlag end 10 minus det almindelige Ventevederlag, og man kommer i saa Fald ikke ud over den paa psykologiske Momenter baserede Rente. Først naar denne Mulighed er ham afskaaren, fordi han ikke kan vente, bliver den ovennævnte Sammenstilling mellem den umiddelbare og den kapitalistiske Arbejdsdag berettiget, og i den følgende Udvikling, hvor Arbejdskøbet nærmere behandles, indfører Bøhm-Bawerk ogsaa med stor Omhu den Omstændighed, at den moderne Arbejder normalt slet ikke eller kun i ringe Grad selv kan anvende sin Arbejdsdag i kapitalistisk Produktion.

Det vil herefter ses, at denne Afdeling af Bøhm-

Bawerk's Renteteori indeholder netop samme Tankegang som den, jeg ovenfor har fulgt under andre og simple Former. Den reelle Hovedforskel ligger paa det forholdsvis underordnede Punkt, at Bøhm Bawerk mener at kunne give en nøje teoretisk Bestemmelse af det Punkt, hvor Arbejdslønnen og Kapitalrenten maa fæstne sig, medens jeg opfatter Sagen saaledes, at der er et vidt Spillerum herfor, bestemt paa den ene Side af Arbejdernes sociale Eksistensminimum, paa den anden Side af Kapitalisternes psykologisk nødvendige Ventevederlag, og at en Række forskelligartede Faktorer, hvoriblandt Lovgivning, Samfundsopinion, Fagforeningsorganisation, Sammenhængen mellem Arbejds løn og Arbejdspræstation, afgør Sagen indenfor dette Spillerum.

Tilbage staar nu at paavise Forholdet mellem de to fremstillede rentedannende Elementer, Venteofferet og Kapitalens Produktivitet gennem det billige Arbejds køb. Dette ret komplicerede Forhold kan udtrykkes saaledes, at de to Elementer principalt alternerer, men at der dog sekundært opstaar et vist Vekselvirkningsforhold imellem dem. Jeg vil illustrere dette Forhold gennem et Eksempel.

Vi tænker os et begyndende kapitalistisk Samfund, hvor der endnu er rige aabne Felter for den umiddelbare Arbejdsanvendelse, og hvor Produktivitsrenten ikke kendes. I det Øjeblik, det sidste umiddelbare Arbejdsfelt lukkes, er Kapitalanvendelsen 1 Mill. Kr., der tilvejebringes med et Grænseventeoffer, der kræver et Vederlag af 2%. Nu gennemføres pludselig det billige Arbejds køb, der afkaster en Produktivitsrente af 5% af samme Kapitalmasse.

Renten bliver nu ikke 7%, men 5%. Dette er

det principale Forhold mellem de to Renteelementer, hvilket Forhold altsaa er alternativt. Men Forholdene vil endnu ikke være komne endelig til Ro, og herved kommer vi ind paa det antydede sekundære Vekselvirkningsforhold.

Den faktiske Rente af 5 % er for højt et Vederlag for Grænseventeoferet, og følgelig vil Kapitalopsparingen blive forøget, indtil det Grænseoffer, der kræver et Ventevederlag af 5 %, er naaet. Da Grænseofferet stiger uforholdsmæssigt med Opsparingen, vil Kapitalopsparingen selvfølgelig langt fra forøges i Forholdet 2 til 5.

Det er nu paa den anden Side muligt, at denne forøgede Kapitalmasse som Følge af Loven om det aftagende Udbytte vil trykke Renten ned under de 5 %, og denne lavere Rente vil da kun dække et noget mindre Grænseoffer, saa at Kapitalopsparingen standser noget tidligere end før forudsat.

Under dette Vekselvirkningsforhold vil Forholdene i det givne Øjeblik komme til Ro f. Eks. ved en Rente af $4\frac{1}{2}$ med en Kapitalopsparing af 1,100,000 Kr. Kapitalrenten vil saaledes altid lige dække Grænseventeoferet ved Tilvejebringelsen af den eksisterende Kapitalmasse. Denne Identitet mellem Produktivitetsrenten og Grænseventeoferet fremkommer som Resultat af en Vekselvirkning mellem de to Elementer, i hvilket Vekselvirkningsforhold hvert af Elementerne afvekslende har Overhaanden.

I den nys beskrevne Situation var Produktivitetselementet det overvejende aarsagsbestemmende, Grænseventeoferet det overvejende aarsagsbestemte Element. Men hvis nu en stadig stigende Arbejds løn

bringer Kapitalens Produktivitet og dermed Renten til at falde dybere og dybere, vil Kapitalopsparingen ogsaa falde, og hvis Kapitalopsparingen falder saa langt, at Opretholdelsen af et vist Lavmaal af den bestaaende Produktionsteknik trues, vil Grænseventeofferet melde sig som aarsagsbestemmende Faktor og kræve sit Vederlag for Opretholdelsen af den bestaaende Produktionsteknik. Længere end til dette Punkt vil ingen Magtforanstaltninger kunne hæve Arbejdslønnen.

Paa denne ejendommelige Maade alternerer de to Elementer; gennem den sekundære Vekselvirkning, vi har paavist, se vi, at de to Tankerækker, vi i det foregaaende har fulgt som adskilte Linjer, i Virkeligheden berøre hinanden.
